

Ірина Ворончук

ПРО СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ШЛЯХЕТСЬКИХ РОДИННИХ СТРУКТУР XVI–XVII СТ. (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКИХ АКТОВИХ КНИГ)

Починаючи з 70-х років XX ст. в європейській та американській історіографії відбулися значні зміни пізнавальних орієнтацій та дослідницьких парадигм. Подекуди ці зміни називають навіть “оксамитовою революцією” в гуманітаристиці¹. Особливо глибоку внутрішню трансформацію пережила соціальна історія. Критичний перегляд концептуальних засад і дослідницької стратегії призвів до заміни старих форм соціально-історичного знання і викликав значне розширення дослідницької перспективи соціальної історії, котра тепер дістала назву “нової соціальної історії”. Нова парадигма соціальної історії, висуває своїм завданням дослідження всіх сфер (в тому числі й приватної), життя людей минулих часів в їх структурній єдності та фокуси перехреснення соціальних зв’язків і культурно-історичних традицій. Її головною настановою є намагання зрозуміти людські зв’язки і стосунки в межах соціального життя, наближеного до індивіда, на рівні реальних груп і соціальних спільнот.

Пошук нового інструментарію для виконання поставлених завдань привів до справжнього вибуху дослідницького інтересу до мікроісторії. Найбільш послідовний розвиток мікроісторії дістали в межах “нової локальної історії”, котра, орієнтуючись на настанови “нової соціальної історії”, безпосередньо пов’язана з історією соціальних груп і заснована на максимальній деталізації та індивідуалізації досліджуваного об’єкта².

Мікроісторичні дослідження спрямовані не лише на ефективне використання різномірних прийомів аналізу та фронтальне опрацювання даних місцевих архівів з метою реконструкції життєвої долі окремих індивідів та мікрособістичних стосунків. В цих дослідженнях широко застосовується соціологічна концепція “локальної соціальної системи”, згідно з якою соціальний статус індивіда не може розглядатися поза контекстом локальних соціальних спільнот. Головними атрибутами такого дослідження стали аналіз основних характеристик економічної та демографічної ситуації в цілому, з’ясування структури родини і домогосподарства, порядку та правил успадкування власності, системи споріднених і сусідських зв’язків, індивідуальної та групової мобільності, соціальних ролей та функцій різних статей, порівняльний аналіз індивідуальних і колективних соціальних контактів тощо.

Нові концепції та підходи сприяли значному поступу західної історичної науки у вивченні соціальної історії взагалі, в тому числі й багатьох аспектів історії родини. Зокрема, британський дослідник Джон Хейнел (John Hajnal) продемонстрував перспективність компаративного вивчення структури родини в різних регіонах світу. Порівнявши демографічну статистику кількох європейських країн за період з другої половини XVIII до початку XX ст., він поділяв ці країни на дві великі групи, між

котрими провів риску в напрямі від С-Петербурга до Трієста. За його висновком, на схід від цієї лінії панувала орієнтація на ранню й універсальну модель шлюбу, в той час як на заході існувала, за його термінологією, “європейська шлюбна модель”, відрізняючи західноєвропейців від усього іншого світу, оскільки вона не передбачала настанови на всезагальну шлюбність, що для того часу було унікальним явищем. Ця робота, опублікована російською мовою (при цьому прізвище автора було наведене у неправильній транслітерації - Хаджнал³), не викликала великого резонансу в радянській історіографії, в той час як на Заході її поява стала своєрідним імпульсом, що посилив інтерес до вивчення історії родинних структур та демографічної поведінки в цілому. Велику роль в становленні цієї проблематики відіграла також проведена у Кембриджі в 1969 р. конференція “Домохозяйство и семья в прошлом”, матеріали якої були опубліковані окремою книгою в 1972 р.⁴ На цій конференції П. Леслет запропонував систему класифікації сімейних форм, в основу якої було покладено тип домогосподарства в залежності від спорідненості окремих його членів⁵. Проте, потрібно звернути увагу, що всі ці метричні базувалися на офіційних статистичних джерелах (метричних книгах, “ревизських сказках” тощо) і не торкалися достатистичного періоду.

Говорячи про набуток вітчизняної історіографії, потрібно згадати, що проблема історії української родини почала кристалізуватися ще наприкінці XIX ст. Саме в цей час з’явилися праці багатолітніх співробітників Київської археографічної Комісії О.І. Левницького та професора Університету Св. Володимира М.Ф. Владымирського-Буданова⁶. У 1875 р. побачила світ книга О.І. Левницького “Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII в.”, а 1909 р. вийшов III том 8 частини Архива Юго-Западной России, що містить “Акты о брачном и ссмейном быте в Юго-Западной России в XVI–XVII вв.”, котрі супроводжувалися його ж вступною статтею, яка за змістом і обсягом становила собою монографічне дослідження. Розглядаючи сімейний побут у XVI–XVII ст., він особливо увагу приділив висвітленню становища жінки в тогочасному шляхетському соціумі, оскільки вважав, що сімейний побут й історія родини знаходяться в безпосередньому зв’язку. В 1890 р. з дослідженням “Черты семейного права Западной России в XVI в.” виступив М.Ф. Владимірський-Буданов. Ця праця була написана виключно на матеріалах західних регіонів ВКЛ, а саме: гродненського земського суду і польського магістрату, що етнічно належали до білоруських земель. Невелику розвідку про “Родинні стосунки на Волині на переломі XVI–XVII вв.” написав О. Яблоновський на підставі, за його власним виразом, “вичерп-

II. Теорія і методика архівознавства

ного⁷ документального матеріалу, опублікованого О. Левіцьким⁷.

Проблему розлучень за участю світської влади на теренах Галицької Русі розглядав Й. Шараневич⁸, котрий вважав що практику зловживань світської влади на противагу церковній. Аналогічне питання, але на пізнішому (XV–XVI ст.) і досить вузькому джерельному матеріалі проаналізував К. Соханевич⁹. З'ясуванням інституту опіки над дітьми та вдовами була присвячена ґрунтовна праця Я. Лого-Собольовського¹⁰. В польській історіографії на українському матеріалі була написана праця Ю. Бардаха, котрий в основному використав документальні матеріали О. Левіцького і М. Владимирського-Буданова та їхні висновки¹¹.

Однак праця, розпочата в галузі дослідження історії української родини пізніше була перервана. Українська радянська історична наука, котра довгі роки знаходилася під впливом марксистської методології, віддавала перевагу соціальній історії, історії мас і класів, і перш за все, історії нижчих станів суспільства. Звідси соціальна історія ставила собою розробку певного набору стандартних тем і сюжетів, серед яких пріоритетними були питання економічного становища та класової боротьби робітничого класу та селянства. Увага істориків зосереджувалася на макропроцесах, соціологічні схеми відтіснили на другий план людський зміст історії, відбулася дегуманізація самого історичного знання¹².

Приватне життя людини залишилося поза межами дослідницького зацікавлення вітчизняних істориків. Через це навіть в межах соціально-структурної історії "історія української родини" не виділилася в окрему історіографічну субдисципліну зі своїм власним об'єктом дослідження, методологічними засадами, методичними підходами до вивчення даної проблеми та розробленим на місцевому матеріалі понятійним апаратом.

Лише в останні роки у вітчизняній історіографії спостерігається відродження тематики, пов'язаної з історією локальних структур, в тому числі й родини, та з'явилася низка робіт, що започаткували гендерні дослідження¹³. Проте, на жаль, деякі з авторів продовжують залишатися в полоні старих міфічних соціологічних уявлень та стереотипів, що нерідко призводить до абсурдних висновків¹⁴.

Тож, говорячи про набуток вітчизняних дослідників, можна твердити про більш-менш докладне з'ясування лише питань, пов'язаних з укладенням шлюбу в шляхетському середовищі у XV–XVII ст., а саме: порядок укладання шлюбних угод, широка практика невінчаних шлюбів, незначна роль церкви в укладенні шлюбів, свобода і легкість розлучень тощо. Найширший спектр проблем історії української родини пізнього середньовіччя й ранньомодерного часу, як-от: вивчення типології сімейних форм, аналіз шлюбно-сімейних структур (стативо-вікова структура сім'ї, кількість поколінь тощо), їх взаємозв'язок зі шлюбною моделлю та прокресайіною поведінкою, сама модель шлюбу (рання чи пізня), її вплив на структуру

родини, домогосподарства, темпи зростання населення, специфіка родинно-шлюбних стосунків різних соціальних страт, взаємовідносини між подружжям, роліові позиції чоловіків і жінок у сім'ї, народжуваність і дитяча смертність та її вплив на стереотип демографічного поведінки, діти, їх виховання та навчання, практичне здійснення інституту опіки та його вплив на долю вихованців, проблема батьків і дітей, ставлення до людей похилого віку і взагалі тогочасне ментальне сприйняття дитинства, молодості, зрілості, старості тощо залишаються ще й досі нез'ясованими.

Між тим без вивчення цілого ряду проблем історії української родини пізнього середньовіччя і ранньомодерного періодів не може далі успішно розвиватися ціла низка інших галузей історичної науки, зокрема, історична демографія, історична антропологія, гендерна історія, нарешті, соціальна історія тощо. Однією з таких нерозроблених проблем є типологія української родини, котра визначається її структурою і чисельністю, головними показниками яких є поколінний, статевий, віковий та сімейний склад.

У вітчизняній історіографії якщо й висловлювалися думки з цього приводу, то тільки щодо чисельності родини, причому всі дослідники майже одноставно визначають чисельні параметри української родини XVI–XVII ст. у 6–6,5 осіб, причому ця кількісна оцінка рівною мірою стосується всіх соціальних страт тогочасного українського суспільства: селянства, міщанства, духовенства і шляхетства, включаючи як його найнижчі (боярство), так і найвищі прошарки (князівство). До того ж ця оцінка жодним з дослідників не була обґрунтована ніяким статистичним матеріалом, вона була визначена "а ріпю"¹⁵, тільки на тій підставі, що менше 6 осіб в родині за тогочасних умов просто не могло бути, бо в такому випадку спостерігалось б зменшення населення і його вимирання¹⁶. Очевидно, що з методологічної точки зору це абсолютно неправильно. По-перше, протягом трьох століть, тобто такого великого часового відтинку, яким є XVI–XVIII ст., не могли не відбуватися зміни в типології й структурі родини, а по-друге, вони не могли протікати за однаковими зразками і формами в усіх соціальних штратах тогочасного суспільства, оскільки різні верстви знаходилися в зовсім різних економічних умовах, котрі не могли не впливати на форму, структуру та типологію родин.

Родинну структуру, як будь-яку структуру взагалі, можна представити в абстрактному вигляді. Але для створення абстрактної формалізованої моделі родини потрібно мати уявлення про пересічну українську родину, для чого необхідно встановити сімейний склад окремих конкретних родин, кількість поколінь в них тощо. Адаже кожна конкретна родинна структура завжди мала своїх конкретних членів. Інформація про окремі родини та їх склад потенційно може зберігатися в тогочасних документальних джерелах. Таким чином, для визначення типології та структури української родини XVI–XVII ст.

потрібно на підставі документальних матеріалів відтворити ділком конкретні родинні структури, тобто реконструювати окремі родини різних соціальних страт тогочасного українського населення. Тільки на цій підставі можна буде створити абстрактну структурну модель української родини, яка відповідатиме історичним реаліям. Таким чином, щоб з'ясувати типологію української родини XVI–XVII ст., необхідно провести реконструкцію конкретних тогочасних сімей різних соціальних страт.

У зв'язку з нерозробленістю самої проблематики на українському ґрунті потрібно, передусім, визначити групи архівних фондів та наративних джерел. На нашу думку, позитивні результати може дати фронтальне вивчення актових книг городських і земських судів, що несуть різноманітну інформацію не тільки щодо шляхетського стану, але й щодо інших станів суспільства. Це не означає, що в актові книги вже першою була закладена готова інформація про структуру тогочасної родини, ні, її треба добути з тих найрізноманітніших актів, що містяться в них. Спробуємо показати, що дає нам документальний матеріал актових книг Волині для реконструкції шляхетської родини XVI–XVII ст.

Найголовнішим стрижнем будь-якої родини є подружжя, тож для реконструкції родини потрібно, перш за все, встановити подружню пару. Які ж види актової документації потенційно можуть нести необхідну для цього інформацію?

Зрозуміло, що, передусім, ці дані містять такі види документів як шлюбні угоди, вінові записи, тестаменти тощо. Але встановити подружні пари допомагають також різноманітні масткові документи: дільні акти між родинами, посесії, оренди, застави, де подружжя, як правило, виступає разом. Так, 30 червня 1585 р. до луцького городського суду був внесений роздільний акт ("діл вечистий") про поділ мастків Матяся Зеньковича Остривського, проведений 19 травня після його смерті між родичами: Амброжієм Душою Подгорешьким, Александром Душою Подгорешьким, Адамом Боговигиним Козерадським, Андрієм Боговигиним Козерадським, Філоном і Федором Полозами, Андрієм Кевовичем Куневським, Жданом Долотєвським з дружиною Магдаленою Кевовною Куневською, Федором Хом'яком Смородовським з дружиною Александрою Матясівною Остривською, Тимофієм Свищовським з дружиною Мар'єю Матясівною Остривською, Василем Болбасом Ростоцьким з дружиною Катериною Матясівною Остривською. Цей акт дає нам інформацію про чотири подружні пари, у ньому також зазначено про характер спорідненості між деякими фігурантами цього поділу, зокрема, Александр Душа Подгорешький був сином Амброжего, а Федір і Філон Полози названі братами. Цілком зрозуміло також, що Мар'я, Катерина і Александр були рідними сестрами, дочками померлого Матяся Зеньковича Остривського, Адам і Андрій Козерадські були рідними братами, а Магдалена і Андрій Куневські були рідними братом і

сестрою. Загалом цей запис подає часткову інформацію щодо дев'яти родин¹⁶.

Серед різновидностей актових матеріалів найповнішу інформацію з точки зору реконструкції шляхетських родинних структур зберігають тестаменти, оскільки в них йдеться не лише про дійсне подружжя, але поділи містяться згадки про попередні шлюби. Особливо важливими для відновлення складу родини є тестаменти, котрі містять інформацію про дітей. Так, на підставі тестаменту Михайла Васильовича Линевського від 15 травня 1597 р. дізнаємось, що він був одружений двічі. Від першого шлюбу з Любкою Шелтовською він мав синів Яна і Абрама та, очевидно, двох дочок, котрих він "видав есми две дочки за добрых людей в малензєство", а від другого шлюбу з Раїною Черневською – сина Михайла, дочок Настасью, Егу та Марухну. Окрім цих невіданих ще дочок, котрі названі за іменами, він говорить ще й про діток "недорослих"¹⁷. За тестаментом Порфирія Панька від 19 вересня 1593 р. з "першою жоною" Федорою Яковильською у нього було двоє дорослих, вже виданих заміж, дочок Софія та Овдогья, а з другою – Тетяною Темночаною він мав ще недорослих дітей: двох синів Семена та Миколая та чотирих дочок Богдану, Настасью, Мир'ю та Настюхну¹⁸. Дуже цікавим і, на жаль, поодиноким є тестамент луцького земського судді Федора Кад'яновича Чаплича Шпановського, у котрому він не лише перераховує своїх синів, але й зазначає їхній вік: старшому синові Мартину "в теперешнем року о светом Мартине сполнят двадцат і один год . . . Адамові . . . ся сполнит осмьнадцат літ во святе Рожества Христова в року пришлом тисяча шістьсотом третем . . . Янові . . . сполнят пятаццат літ во три недели по Велице дни в року теперешнем тисяча шістьсотом втором . . . Миколасви . . . десет літ сполнят ся у дви недели посту Филипова в року теперешнем тисяча шістьсотом втором і Юреви . . . на самий ден Рожества Христова в року теперешнем тисяча шестост втором сполнят ся літ девят"¹⁹.

Подкуди зустрічається кілька тестаментів, написаних однією особою в різні часи, котрі доповнюють і уточнюють інформацію про родину тестатора. Наприк гал, в тестаменті Дмитра Олехновича Козинського, котрий він "в хоробе . . . справовал" 24 лютого 1578 р., йдеться про його дружину Богдану Ромаківну Красносельську і чотирих синів Івана, Олехна, Павла і Григорія, з котрих старший син Іван "с першою жоною сплужоний". Таким чином, можна було б зробити висновок, що він мав чотирих дітей. Але ми маємо ще один його тестамент, написаний на п'ять років раніше також під час чергової хвороби 30 квітня 1573 р. У ньому він називає свою першу дружину - княгиню Софію Масальську, з котрою мав старшого сина Івана, й зазначає, що в другому шлюбі з Б. Красносельською, крім трьох синів Олехна, Павла і Григорія, у нього було ще й три дочки Томила, Мар'я і Раїна. У першому тестаменті він згадує стриччюного брата Семена Івановича Козинського, а в другому - ще й зятя Івана Моківича та рідних братів Романа, Михайла і Хо-

II. Теорія і методика архівознавства

му Козинських. Таким чином, можемо пересвідчитись, наскільки різними щодо закладеної в них інформації є ці два документи. Якщо покладатися на перший наведений тестамент, то можна було б зробити зовсім неправильний висновок щодо родини Дмитра Козинського, зокрема щодо кількості дітей та близьких родичів. На підставі обох документів вимальовується зовсім інша родинна структура самого тестатора, а, окрім того, в них містяться ще й часткова інформація щодо родини його батька, Олехна Козинського, оскільки він називає трьох своїх рідних братів та стричечного брата – Семена Івановича Козинського²⁰.

У багатьох тестаментах, окрім власних дружин і дітей, згадуються також близькі й кривні родичі не лише по прямій, але й по бічному лінії. За тестаментом Гаврила Бокія-Печиховського від 26 червня 1573 р. дізнаємось, що від першого шлюбу (не зазначено з ким) він мав трьох синів Федора, Филипа і Андрія та двох дочок Магдалену і Касю. У другому шлюбі він був одружений з Мар'єю Федорівною Вагановською, котра на час складання тестаменту була вагітною. Він згадує також свого зятя князя Велицького (очевидно чоловік Каски – Катерини) та вже померлого брата Федора Бокія та братанича Яна²¹.

Проте, тестаменти зустрічається не так вже й багато, до того ж не завжди вони дають детальну і вичерпну інформацію. В багатьох з них діти лише згадуються, але не зазначаються ані їхні імена, ані кількість, ані стать, а без цих даних не можна реконструювати склад родини та визначити інші її параметри. Так, Іван Русин в тестаменті від 16 червня 1563 р., називаючи свою дружину Мар'ю Григорівну Привередовську, лише згадує про своїх дітей (сина і дочку), не зазначаючи їхніх імен та кількості²². У тестаменті Мойсея Гуляльницького від 30 квітня 1593 р. фігурує досить значна кількість його родичів: стрий Макар Федорович Гуляльницький з сином Наумом, братаніч Іван Федорович, а також Кость Данилович Гуляльницький, Олехно і Семен Пахнович Гуляльницькі, але що стосується його власної родини, то зазначено лише ім'я дружини Хведя та згадуються "детки" без їхньої персоналізації²³.

Окрім названих видів документів, інформацію щодо складу родин надають також багаточисленні скарги, протестації, манифестації, тязби за маєтності та рухоме майно тощо, котрими переповнені актові книги і якими найближчі родичі позивають один одного з найрізноманітніших приводів. Досить часто в цих документах зазначається характер спорідненості учасників судової справи. Так, 29 травня 1561 р. Опранка Федорівна Сербінова позивала до суду свого колишнього свекруку Яцювою Зиновію Мордавнівну Жабокрицьку, котра після смерті свого сина Василя "в моц своєю взела, держала и вживала, а ей невестце своєї поступити и виделити не хотела" віно, виправлене їй її першим чоловіком Василем Жабокрицьким на третій частині свого Жабокрицького маєтку. За допомогою найближчих приятелів вони дійшли згоди і Зиновія Жабокрицька змушена була

поступити трето частину маєтку Опранці, котра "приняла розделок з свекровою своєю", про що й було записане в Луцькому городському суді вже 4 червня. На підставі цього запису ми маємо можливість реконструювати три подружні пари: Яцько Жабокрицький і Зиновія Мордвінова, Василь Жабокрицький і Опранка Федорівна і вона ж у другому шлюбі складала подружню пару з Михайлом Сербіном. Причому, оскільки Опранка звертається безпосередньо до свекрухи, можна зробити висновок про те, що свекор Яцько Жабокрицький вже помер²⁴.

2 січня 1560 р. Тихно Іванович Хом'як скаржився у суді на Гурина Дахновича Жабокрицького, котрий відмовився віддавати борг, позичений його батьком. На підтримку свого позув Т. Хом'як пред'явив судові "лист записний", в якому Дахно Жабокрицький зобов'язувався повернути на "рок описаний", тобто в зазначений на листі термін, позичені у Тихна Хом'яка 83 юли грошей. Оскільки ж Дахно, "не дождавши того року з того света зшов", Т. Хом'як намагався одержати цю суму від сина померлого – Гурина, на що той заявив у суді, що Тихно "мене одного з отчизны мосье позиваєт, а нас котло брати, я дей сам того долгу отцевского без брати своєс платити ему не винен... нехай дей пан Тихно не одного мене, але и братю мою позиваєт". Аналогічний позов до суду щодо сплати Гурином Жабокрицьким батьківського боргу в сумі 28 коп литовських грошей подавав в цей же час і Петро Іванович Хом'як²⁵, зазначаючи при цьому, що про це "сведома" маюча Гурина²⁶. Так, завдяки цим документам ми знаємо, що Гурин Жабокрицький, мав братів, а мати їх померла раніше батька, Дахна Жабокрицького, котрий мав другу дружину і міг залишити по собі дітей і в другому шлюбі. Окрім того, зрозуміло, що чоловік згадуваної в листі Зиновії Жабокрицької, Яцько, та Дахно Жабокрицький були родичами, характер спорідненості між котрими, будемо сподіватися, ще вдасться встановити.

Особливо частими непорозуміння та суперечки виникали між родичами тоді, коли вони мешкали в одному маєтку. Так, без кінця сперечалися і позивали один одного брати Білостоцькі, Бокія-Печиховські, Ворони-Бортинські, Воютинські, Гуляльницькі, Єло-Буковські, Козинські, Рудельські та ін. Якраз в цих їхніх позовах часто й зазначається характер спорідненості між ними, завдяки чому маємо певну інформацію про ті чи інші родинні структури. Так, 24 червня 1563 р. вдова Федора Бокія-Печиховського Полага²⁷ скаржилася на шкоди, що заподіяв їй "девер" Гаврило Васильович Бокія-Печиховський, а 7 вересня 1563 р. вже Гаврило Васильович позивав до суду дружину свого померлого брата Федора Полага²⁸ Зиновію Мордавнівну та її синів за захоплення ними його сінокосів²⁹. Через 15 років традиційні суперечки продовжує нове покоління цього роду. В травні 1578 р. Андрій Гаврилович Бокія-Печиховський скаржився у суді на свого рідного брата Федора Гавриловича "о забити и зранене его самого и хлопца его Яска Чапского, о побране маєтности и выбите з спокійного держанья с части

его замку Милитинського).² 2 вересні цього ж року їх обох позовив чоловік їхньої сестри Катерини князь Мартин Величкий “о долт... 300 кон грошей” і “о шаты.., которе отец ихъ при собі задержал”²⁷.

13 червня 1578 р. Іван Сло-Букоємський позивав до суду брата Григорія Сло-Букоємського за напад на дім свого підданого Федька в с. Букоймі, а 4 липня вже Григорій позивав Івана за напад на своїх слуг і поранення одного з них у тому ж с. Букоймі²⁸.

Постійно з'ясували стосунки між собою брати Антон, Андрій, Гневош і Федір Васильович Рудецькі, котрі всі разом мешкали у с.Рудці. 23 лютого 1561 р. Антон заніс судову скаргу на старших братів Андрія і Федора, котрі “по смерти отца своего всю маестност отцевскую: золото, сребро, перла, гроши готовыс, шаты, кони ездые, быдло, стадо, зброю, и иншии домовые речи, всякии статки до рук своих побрали и людьми рудецкими на две части межи собою розделили, а сму брату своему четвертое его части... выделити ему не хотели”²⁹. Протягом 1563 р. до луцького городського суду було занесено багато скарг одного брата на іншого. Зокрема, Андрій скаржився на Федора і Антона, котрі завдали йому та його родині різні прикроди, дружина Федора, Любка Іванівна Жабокрицька, – на Антона, в свою чергу Антон – на Федора і Андрєву дружину – Мар'ю Стрибильову тощо³⁰. Тож, зовсім не випадково Андрій Васильович Рудецький у своєму тестаменті від 10 лютого 1563 р., призначючи опікунів дружині й малолітній дочці, “тую опеку от братаи своео отдалил”, доручивши опікуватися ними своїм приятелям та кривним з боку дружини, бо, як він писав, “хотя маю три братаи своих родных пана Федора, пана Антона и Гневоша, которым бы воледе права приржожного опеку есми злецити мел, нижли зьнаючи их напротивно себе незьачливых и исприязливых, ку тому теж розумеючи по них, иж они тому досыт вчинити немогут, бо братаи мои пан Федор и пан Антон за живота моего мне самому, слугамъ и подданнымъ моимъ квалты, бои, кривды а шкоды испомерные и втскии великие длали, о што есми на них несподнокрот врядю жаловал и то до книг замковыхъ записывати даивал”³¹.

Проте, зі смертю Андрія, котрий очевидно помер під час якоїсь пошесті, справа не закінчилася, а лише набрала нових обертів. Але вона цікава для нас не лише характером міжсемеїйних стосунків, а тим, що ці акти допомагають встановити родинні зв'язки. Дружина Андрія Мар'я, котра до того разом з чоловіком мешкала в с. Рудці, після смерті чоловіка, забравши найважливіші речі, переїхала з дитиною до своєї сестри Настасьї та її чоловіка Тита Хом'яка. Разом з речами вона вивезла й маєткові документи на с. Рудку. Тому Федір тепер вже на правах старшого брата, приїхавши 19 липня 1564 р. до маєтку Т. Хом'яка, просив її повернути “листы, привилья, твердосты и иньшие листы... на именья наши яко дедичу на томъ именью Рудьце з братною моею мншьною воледе права приржожного”. Тит Хом'як як один з її опікунів пообіцяв йому “в целости... вернуть” всі листи і привілеї,

але в присутності й за згодою інших опікунів. Через кілька днів під час погребу Мар'ї Рудецької, Федір знову вчухав Т. Хом'яка, що він вивіз їхню невістку і “всю маестност... небожчика отца нашего, што было при брату нашом zostало, з скрынями, з листы и с привильями”, на що Тит відказав йому, що “по смерти брата вашного свест свою, а невестку твою хворую в домъ свой взял, а она дей при себе маестност свою и мужа своего в домъ мой припривадил”. Коли ж наресні Тит віддав Федорові документи, виявилось, що 19 привілеїв не вистачає, в тому числі “листу сестры нашос пней Григоревс Еловича Букоемское веновного”. З цих справ ми дізнаємось, по-перше, що брати Рудецькі мали ще й сестру, чоловіком котрої був Григорій Сло-Букоємський, а, окрім того, що у Мар'ї Рудецької була сестра Настасья, дружина Тита Хом'яка³².

Взагалі інформацію про склад родини можуть містити найрізноманітніші за змістом акти. Так, 29 грудня 1563 р. Ганна Яцківна Жабокрицька, позирвши у свого “сестренца” Романа Івановича Красносельського гроші, заставила йому свою частину в с. Жабокричці, котра після смерті брата Василя спала на неї та її п'ятьох сестер. Таким чином, ми дістаємо додаткову інформацію щодо відомої вже родини Яцька і Зиновії Жабокрицьких³³. 30 травня 1564 р. Миколай і Криштоф Дубровські занесли в луцькі городські книги лист від себе і “за молодичу братю” Якуба, Станіслава, Яся, Мартина своїй матері – Ганні Козечанці. Своім записом вони брали на себе зобов'язання при виданні замж своїх сестер, Барбари та Катерини, котрих їхня мати “при себе ку выхованю заставити рачила”, виправити посаг, котрий їх батько Миколай Дубровський записав “дочькамъ своимъ а сестрамъ нашимъ”. Таким чином, цей документ дає змогу зразу реконструювати склад цілої родини, котра складалася з подружжя пари Миколая Дубровського і Ганни Козечанки, їх шістьох синів та двох дочок³⁴.

Таким чином, актові книги земських і городських судів дають можливість зібрати необхідну інформацію для реконструкції конкретних шляхетських родин. Звичайно, ця робота копітка й трудомістка, але тільки на підставі відновлення складу окремих родин можна було створити розвідні схеми та генеалогічні таблиці шляхетських родів і зробити висновки щодо структури і типології української шляхетської родини. Крім того, цей документальний матеріал дозволяє розкрити широкий спектр внутрішньосімейних та міжродинних стосунків, що, можливо, надасть змогу наблизитися до розуміння мотивацій та внутрішньої логіки тих чи інших вчинків тогочасних людей і створити більш об'єктивну картину минулого.

¹ *Цуцкарева И.И.* Женщины России и Европы на пороге Нового времени. – Москва, 1996. – С. 5; *Їж.* Зачем он нужен этот гендер? Новые концепции и новые подходы к анализу прошлого // Социальная история. Ежегодник. 1998/99. – Москва, 1999. – С. 155.

² *Harven T.* What difference does it make? // Social Science History. 1996. Vol. 20. № 3. PP. 317–337; *Ревель Ж.* Микроисторический анализ и конструирование социального // *Ленна В.*

II. Теорія і методика архівознавства

Общество как единое целое: о трех формах анализа социальной целостности // Одиссей. Человек в истории. 1996. – М., 1996. – С. 110–127; *Ретина А.П.* Смена познавательных ориентаций и метаморфозы социальной истории (Часть II) // Социальная история. Ежегодник. 1998/99. – М., 1999. – С. 7–38.

³ *Хаджипал Дж.* Европейский тип брачности в перспективе // Брачность, рождаемость, семья за три века. Сб. статей под ред. А.Г. Вициевского и И.С. Кона. – Москва, 1979. – С. 14–70.

⁴ *Laslett P., Wall R.* Household and Family in Past Time: Comparative Studies in the Size and Structure of the Domestic Group over the Last Three Centuries in England, France, Serbia, Japan, and Colonial North America, with Further Materials from Western Europe. Cambridge, 1972.

⁵ *Laslett P.* Introduction: The history of the family // Laslett P., Wall R. Household and Family in Past Time. P. 1–89.

⁶ *Левчиук О.* Семейные отношения в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. // Русская старина, 1880. – № 11; *Його ж* (під псевдонімом Левко Махянець) Про шлюб на Русі-Україні в XVI–XVII столітті // Зоря, 1885. – Рік 6. – № 13–18; *Його ж.* Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI–XVII ст. // Киевская старина. – Т. LXVIII. – 1900, январь. – С. 1–15; *Владимирский-Будоню М.Ф.* Черты семейного права Западной России в половине XVI в. // Очерки по истории литовско-русского права. – К., 1890.

⁷ *Jablonski A.* Stosunki rodzinne na Wołyniu // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1910. – Т. XI. – З. 1. – С. 198–203; – 1911. – Т. XII. – З. 2. – С. 84–88; – З. 3. – С. 325–333; – Т. XIII. – З. 1. – С. 57–66; – З. 2. – С. 202–214; – З. 3. – С. 346–361.

⁸ *Szaraniewicz J.* Rys wewnętrzných stosunków Galicji wschodniej w drugiej połowie XV wieku. – Lwów, 1869.

⁹ *Sochaniewicz K.* Rozwody na Rusi Halickiej w XV i XVI wieku // Pamiętnik Historyczno-Prawny. – Lwów, 1929. – T. VII. – Z. 3.

¹⁰ *Loho-Sobolewski Jan.* Prawo opiekuncze w dawnej Litwie // Studia nad historią prawa polskiego. – T. XV. – Z. 2. – Lwów, 1937.

¹¹ *Bardach J.* Świecki charakter zwyżzowego prawa małżeńskiego ludności ruskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego (XV–XVII wiek) // Czasopismo Prawno-Historyczne. – T. XV. – Z. 1. – Warszawa, 1963. – S. 85–148.

¹² *Гуревич А.* Европейское средневековое и современность // Европейский альманах. История. Традиции. Культура. – Москва, 1990. – С. 139.

Ірина Матія

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ДОВІДНИК З АРХІВЗНАВСТВА: ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ

Наприкінці XX століття в умовах набуття домінуючого значення для забезпечення поступу науки і культури та розвитку державних, суспільних, політичних інститутів принципу загальнодоступності інформаційних ресурсів об'єктивно назріла потреба в універсальному архівознавчому довіднику енциклопедичного типу. Питання про необхідність підготовки такої синтетичної праці широко обговорювалося міжнародною архівною спільнотою. Як відомо, термін "енциклопедія" трактується як "систематизований огляд різних галузей науки" або "науковий довідник, що об'єднує найстогніші відомості з усіх галузей знань чи якої-небудь однієї галузі, розміщені в алфавітному чи тематичному порядку"¹. Тому перед-

¹³ *Гошко Ю.* Сім'я в Карпатах та Прикарпатті в XVI–XIX ст. // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Прайш, 1994. – Т. 19. – С. 234–241; *Кісь О.* Подружні стосунки в традиційній українській сім'ї (До питання егалітарності) // Етнос. Культура. Нація. Матеріали міжнародної наукової конференції. – ІМФЕ ім. Римського. – Дрогобич, 1999. – С. 70; *Старченко Н.* Шлюбна стратегія едів і кілька проблем навколо неї (шляхетська Волинь кінця XVI ст.) // Київська старовина, 2000. – № 6. – С. 58–74; 2001. – № 1 – С. 42–62; № 6. – С. 20–42; *Ворончук І.* "Dobra zona godna meżowi Korona" (до історії подружніх стосунків Катерини Острозької і Томаша Замойського) // Київська старовина, 2002. – № 6; *Ворончук І.* Типологія її структура української селянської родини в XVI–XVII століттях (на матеріалах Волині) // Прийнята до публікації в ЗНТШ.

¹⁴ *Гурбик А.О.* Еволюція соціально-територіальних спільнот в середньовічній Україні (волець, дворище, село, сябринна спілка). – К., 1998. – С. 230, 238–251 та ін.

¹⁵ *Ворончук І.* Про коефіцієнт диму на Волині в другій половині XVI – середині XVII ст. // УАЩ. Вип. 3–4. – К., 1999. – Т. 6–7. – С. 213–216.

¹⁶ Центральний державний історичний архів у м. Києві (Далі – ДІАК України), ф. 26, оп. 1, спр. 5, арк. 292 зв.–307.

¹⁷ Там само, спр. 11, арк. 115–117 зв.

¹⁸ Там само, спр. 8, арк. 159–161.

¹⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 298 зв.–305.

²⁰ Там само, спр. 18, арк. 214–215; спр. 14, арк. 88 зв.–86

(в книзі неправильна нумерація).

²¹ Там само, спр. 14, арк. 256–259 зв.

²² Там само, спр. 5, арк. 87 зв.–90.

²³ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 9, арк. 356–357 зв.

²⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 3, арк. 115 зв.–116, 120 зв.–

121 зв.

²⁵ Там само, арк. 22–22 зв.

²⁶ Там само, спр. 5, арк. 98, 146–147 зв.

²⁷ Там само, спр. 18, арк. 230, 542 зв.–543, 671 зв.–672.

²⁸ Там само, арк. 327, 373.

²⁹ Там само, спр. 3, арк. 64–64 зв.

³⁰ Там само, спр. 5, арк. 56 зв.–57; 254 зв.; спр. 6, арк. 6 зв.

³¹ Там само, арк. 205 зв.–207.

³² Там само, спр. 6, арк. 148 зв.–149, 157 зв., 172 зв.–173 зв.

³³ Там само, спр. 5, арк. 234–235 зв.

³⁴ Там само, спр. 8, арк. 553.

усім ішлося про потребу концентрації інформаційних ресурсів архівознавства в науково-довідковому виданні, яке б відзеркалило стан архівної науки в світі.

Переконливі аргументи на користь негайної потреби його створення висунув знайомий французький архівіст, багаторічний Генеральний секретар виюнкому Міжнародної ради архівів Шарль Кечкетметі у статті "Промова на захист архівної енциклопедії", опублікованій у збірнику, присвяченому Аурелю Таною в 1987². Відомого діяча архівної справи цікавила передусім проблема створення міжнародного архівного підручника, який би висвітлював принципи і методи загального характеру, з точки зору можливості досягнення цієї комплексності в